

Sakralna arhitektura 19. i 20. stoljeća u Osijeku

Bogdanović, Korina

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:397890>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-19**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Sveučilišni prijediplomski dvopredmetni studij Povijesti umjetnosti i Hrvatski
jezik i književnost

Korina Bogdanović

Sakralna arhitektura 19. i 20. stoljeća u Osijeku

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Daniel Zec

Osijek, 2024.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Katedra za povijest umjetnosti
Sveučilišni prijediplomski dvopredmetni studij Povijesti umjetnosti i Hrvatski
jezik i književnost

Korina Bogdanović

Sakralna arhitektura 19. i 20. stoljeća u Osijeku

Završni rad

Humanističke znanosti, povijest umjetnosti, povijest i teorija likovnih
umjetnosti, arhitekture, urbanizma i vizualnih komunikacija

Mentor: doc. dr. sc. Daniel Zec

Osijek, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravila te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni. Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasna da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 15. 3. 2022.

Monica Bogdanović, 012236470

ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak i ključne riječi

Ovaj je završni rad preglednoga tipa. Dotiče se povijesnih i kulturno-umjetničkih strujanja Hrvatske općenito, a konkretno grada Osijeka u 19. i 20. stoljeću. Donesen je pregled osječke sakralne arhitekture 19. i 20. stoljeća na konkretnim primjerima. Radi se o većinski historicističkim građevinama, zatim o neobaroknim te neogotičkim u 19. stoljeću i na samom kraju modernim stilovima u gradnji 20. stoljeća.

Ključne riječi: sakralna arhitektura, historicizam, Osijek, 19. stoljeće, 20. stoljeće

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Osijek kroz povijest	2
3. Arhitektura 19. stoljeća: historicizam u Hrvatskoj	3
3.1. Stilske odrednice	3
3.2. Historicistička arhitektura u Slavoniji.....	4
4. Arhitektura Osijeka u 20. stoljeću.....	5
5. Registar sakralne arhitekture 19. i 20. stoljeća u Osijeku.....	6
6. Sakralna arhitektura 19. stoljeća u Osijeku.....	7
6.1. Reformirana kršćanska crkva u Osijeku, Retfala	7
6.2. Župna crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku.....	8
6.3. Historicističke grobljanske kapele.....	11
6.3.1. Kapela Uznesenja svetog križa na donjogradskom groblju u Osijeku.....	12
6.3.2. Kapela svetog Leopolda u Retfali	13
6.3.3. Kapela obitelji Pejačević na retfalačkom groblju	14
6.3.4. Kapela sv. Nikole na donjogradskom pravoslavnom groblju u Osijeku	15
6.3.5. Kapela na židovskom groblju.....	17
6.4. Kapela Gospe Snježne u Donjem gradu u Osijeku	17
6.5. Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma	18
6.5.1. Gornjogradska sinagoga	19
7. Sakralna arhitektura 20. stoljeća u Osijeku.....	20
7.1. Evangelička crkva u Jägerovoj ulici u Osijeku	20
7.2. Kapela Roždestva sv. Jovana Preteče na gornjogradskom groblju u Osijeku.....	20
7.3. Kapela „Duhovi“ u Gornjem gradu u Osijeku	20
7.4. Crkva sv. Srca Isusova na Gajevom trgu u Osijeku	21
7.5. Crkva svete Obitelji na Jugu II u Osijeku	21
7.6. Crkva Uznesenja sv. Križa u Retfali u Osijeku	21

7.7.	Crkva sv. Ćirila i Metoda u Novom gradu u Osijeku.....	21
7.8.	Ostale crkve na području grada Osijeka.....	22
7.9.	Sinagoge 20. stoljeća u Hrvatskoj	22
7.9.1.	Donjogradska sinagoga	23
8.	Zaključak.....	24
9.	Literatura.....	26
10.	Popis slikovnih priloga.....	28
11.	Slikovni prikazi	30

1. Uvod

Ovaj završni rad preglednoga je tipa. Dotiče se sakralnih građevina izgrađenih u Osijeku u razdoblju 19. i 20. stoljeća. Na početku će se iznijeti općeniti podatci o gradu Osijeku iz Sršanovog *Kulturno-povijesnog vodiča*, te će se ukratko pojasniti povijesna događanja koja su se odvijala i imala utjecaj na njegov razvitak. Zatim će se pojasniti povijesne i umjetničke okolnosti u Hrvatskoj općenito, pa onda u gradu Osijeku u 19. stoljeću, konkretno historicizma te njegovih političkih i arhitektonskih strujanja prema publikaciji *Historicizam u Hrvatskoj* urednika Malekovića te studiji *Iso Kršnjavi i arhitektura historicizma u Hrvatskoj* autora Damjanovića iz zbornika radova Instituta za povijest umjetnosti. Dotaknut će se i arhitekture sinagoga, kako u cijeloj državi tako i u Osijeku, prema Karačevim *Studijama o arhitekturi sinagoga u Hrvatskoj*. Donijet će se pregled i arhitekture 20. stoljeća u istom pogledu, iz Ambruševa članka *Osijek na prijelazu u 20. stoljeće*. Donosi se i registar sakralnih objekata na području grada Osijeka u 19. i 20. stoljeću, o kojima je ostavljen pisani trag, uz vjerojatnost da nisu popisane sve sakralne građevine. Postoje sakralni objekti čija povijest nije istražena, nije zapisana ili nije uvedena kao zaštićeno kulturno dobro. Zatim će se opisati sakralne građevine 19. stoljeća: Reformirana kršćanska crkva u Osijeku, Retfala (1823.), kapela na židovskom groblju u Gornjem gradu (1850., porušena 1940-ih.), gornjogradska sinagoga (1869., porušena 1941.), kapela Uznesenja svetog križa na donjogradskom groblju (1870.), kapela svetog Leopolda u Retfali (1870.-1872.), kapela obitelji Pejačević na retfalačkom groblju (1891.), kapela sv. Nikole na donjogradskom groblju (1892.), župna crkva sv. Petra i Pavla (1894.-1900.) te kapela Gospe Snježne u Donjem gradu (1895.). Opisat će se i sakralni objekti 20. stoljeća: donjogradska sinagoga (1902.), Evangelička crkva u Jägerovoj ulici (1905.), kapela Roždestva sv. Jovana Preteče na gornjogradskom groblju (1929.), kapela „Duhovi“ u Gornjem gradu (1932.), crkva sv. Srca Isusova na Gajevom trgu, 1940. (porušena 1948.), crkva sv. Josipa Radnika u Industrijskoj četvrti (1970.-1980.), crkva sv. Leopolda Mandića u Industrijskoj četvrti (1971.), crkva sv. Obitelji na Jugu II, (1972.), crkva Uznesenja sv. Križa u Retfali (oko 1979.) te naposljetku crkva sv. Ćirila i Metoda u Novom gradu (1996.). Građevine su opisane na temelju postojeće literature poput monografija, članaka, službenih mrežnih stranica pojedinih župa te zapisa Konzervatorskog odjela u Osijeku. O crkvama 20. stoljeća izvori su oskudni te je njihova istraženost poprilično slaba, najvjerojatnije zbog posljedica ratova, a možda i zato što su recentno izgrađene. Zbog toga bi se trebala napraviti sinteza sakralne arhitekture 19. i 20. stoljeća ne samo u pogledu očuvanja kulturne baštine već i prikazivanja kulturno-umjetničkih strujanja na području grada Osijeka.

2. Osijek kroz povijest

Osijek se razvio na granici između Slavonije i Baranje u slavonskoj ravnici na desnoj obali rijeke Drave. Udaljen je 22 km od Dravina ušća s Dunavom, a grad je bio nastanjen još i u prapovijesti. Zahvaljujući križanju raznih prometnica imao je i strateško značenje, nekoliko je puta kroz povijest bio meta osvajanja, razaranja, ali i obnove. Povijesni izvori bilježe da je na području današnjega Donjega grada u 3. stoljeću prije Krista bilo naselje Mursa a ime hrvatskog naselja Osijeka prvi put se spominje u mađarskom obliku 1196. godine kao „Eszek“. Osijek je također poznat i po Sulejmanovu mostu izgrađenom 1566. godine koji su koristili Osmanlije radi osvajačkih pohoda, te je u to vrijeme grad postao znamenit po obrtu, trgovini, velikim sajmovima. Od 1687. godine Osijek se nalazio pod vlasti Austrijske Monarhije kada je teklo njegovo ponovno spajanje zapadnoeuropskoj kulturnoj sferi. Budući da je grad imao važan položaj austrijske vojske odlučile su sagraditi utvrdu, današnju Tvrđu, gradski statut dobio je 1698. godine, a 28. kolovoza 1809. godine proglašen je slobodnim kraljevskim gradom.¹

Sredinom 19. stoljeća započinje znamenit razvoj Osijeka, pogotovo Gornjega grada. Poprimio je karakteristike klasicizma, historicizma i secesije (jugendstila), u Donjem je gradu završena i bolnica, a podignute su i zgrade županijske palače te kazališne kuće. Nastaju i prve tvornice, tvornica žigica, pivovara, kožara te se razvijaju tekstilna, prehrambena, drvena i druge industrije. Otvorene su srednje škole: obrtna škola, realna gimnazija, učiteljska i trgovačka škola. Važan znak razvoja je izgradnja osobito važnog secesijskog niza na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, koji se proteže od Tvrđe do Gornjeg grada, ističu se kino Urania i zgrada glavne pošte obje sagrađene 1912. godine te brojene stambene zgrade sa spomenutog područja. Nakon raspada Austro-Ugarske monarhije Osijek pripada Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, a od 1929. godine Kraljevini Jugoslaviji. Raspadom Kraljevine razdoblje od 1941. do 1945. godine u Hrvatskoj označava bijeg od velikosrpskog režima, osnivanja samostalne države te borbe protiv fašizma. Važno je spomenuti i osnivanje Sveučilišta u Osijeku 1975. godine, industrija se ponovno razvija nakon 1970-ih. Hrvatska se 25. lipnja 1991. godine proglasila samostalnom i suverenom državom, pred kraj godine Osijek je preživio teška razaranja velikosrpskoga agresora te od kraja 1992. godine počinje se obnavljati i razvijati u samostalnoj i demokratskoj državi Hrvatskoj. Krajem 1992. ustrojene su županije, gradovi i općine, a Osijek je danas grad

¹ Stjepan Sršan, „Osijek. Kulturno-povijesni vodič“ (Osijek: Državni arhiv, 2008), 9-22

s prigradskim naseljima (Josipovac, Sarvaš, Tvrđavica, Podravlje, Tenja, Livana) te je središte Osječko-baranjske županije.²

3. Arhitektura 19. stoljeća: historicizam u Hrvatskoj

3.1. Stilske odrednice

U drugoj polovici 19. stoljeća na snagu u Hrvatskoj dolazi Bachov apsolutizam, zbog kojega su hrvatski nacionalni simboli zabranjeni, Sabor je ukinut, a službeni jezik, kako u uredima tako i u školama, postaje njemački. Pojedinci iz reda pobornika preporoda nastavili su se boriti za hrvatsku nezavisnost i slobodu čime dolazi do završetka apsolutističkog režima i u Hrvatsku se vraća uporaba hrvatskog jezika u urede, škole i kazališta. Temelje moderne Hrvatske tzv. utemeljitelji postavili su djelovanjem u brojnim časopisima (*Pozor, Narodni list, Domobran, Hrvatska, Sloboda, Obzor*), političkim angažmanom, izgradnjom kulturne infrastrukture, zalaganjem za financijsku samostalnost i poticanjem gospodarskog napretka, podizanjem obrazovnih ustanova, formuliranjem zakona te borbom za slobodu tiska. Utemeljiteljima se smatraju: Josip Juraj Strossmayer, Ambroz Vranyczany, Josip Šokčević, Ivan Mažuranić, Ante Starčević, Ivan Kukuljević Sakcinski, Natko Nodil, Matija Mrazović, Mihovil Pavlinović i Franjo Rački. Posljedično tomu, Hrvati su prihvatili znanstvena i tehnička dostignuća, prisvojili su i optimizam prosvjetiteljstva koji je politički i nacionalno obespravljenom narodu omogućio važnost na međunarodnoj razini.³

Iako je pojava historicizma ljudima koji teže potvrđivanju vlastite kulture pošla pod ruku, historicizam se često i ovlašno pripisuje traganju za porijeklom kulture neke nacije. „Historicizam je složeni fenomen koji obuhvaća široki krug životnih aktivnosti, od umjetnosti do znanosti, od sociologije do politike, od ispitivanja društvenog značenja pojedinih institucija do njihovog arhitektonskog izraza (stila) u kojem nalazimo vizualiziranje apstraktnih pojmova vlasti, prave, municipalnih prava, znanosti i humanističkog odgoja... do stilizacije odijevanja i ponašanja.“⁴ U Hrvatskoj je u književnosti Šenoino doba obilježilo bijeg od zbilje, revolucija

² Sršan, *Osijek*, 9-22

³ Vladimir Maleković, „Historicizam u Hrvatskoj, Ideološki, narodno-gospodarstveni i kulturološki aspekti pojave neostilova u Hrvatskoj“ u: *Historicizam u Hrvatskoj* ur. Vladimir Maleković (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2000.), 13-15

⁴ Maleković, *Historicizam*, 15

1848. donijela je velike promjene na duhovnoj razini koje su vidljive u romantizmu i neoidealizmu kojima su bijeg od stvarnosti i pobuna nad utilitarizmom glavne karakteristike.⁵

Historicizam se opisuje kao razdoblje odsutnog izvornog stila, koji nadahnuće nema samo u jednoj točki, ali mu je centar događanja prošlost, nije mu važna izvornost već oponašanje. U Hrvatskoj historicizam pronalazi utjecaje i od srednjoeuropsko-alpskog i mediteranskog prostora, pa se za hrvatskoj umjetnost druge polovice 19. stoljeća kaže da ima mnogo oprečnih stilskih sklonosti. Primjećuju se interakcije među nacionalnim kulturama gdje središte daje poticaj regiji i obrnuto pa se govori o kozmopolitskom stilskom pluralizmu. Umjetničko djelo utjelovljuje konstantno međudjelovanje života i povijesti, prošlost zadržava svoju vrijednost. Sklonost u restauraciji da se prošlost prilagođava suvremenosti bila je usko povezana s napretkom povijesnih znanosti, ali i sa društvenim namjerama da se pomoću umjetnosti oblikuje građanin.⁶

U odnosu na Beč, razdoblje historicizma se u Hrvatskoj kasnije pojavljuje, pa su prva značajnija djela u Zagrebu podignuta 1860-ih godina. Isidor Kršnjavi uvelike je utjecao na unošenje suvremenih umjetničkih tendencija u državu, primarno potaknut Bečkim umjetničkim strujanjima. Često je pisao o Bolléovim arhitektonskim realizacijama u lokalnom i srednjoeuropskom tisku s namjernom utjecaja i obrazovanja svojih čitatelja.⁷

3.2. Historicistička arhitektura u Slavoniji

Skoro svi slavonski gradovi, trgovišta, mjesta, općine pa i bogatija sela u sebi sadržavaju primjere historicističke arhitekture. Najzastupljenije su građanske stambene i stambeno-poslovne kuće, zgrade javne namjene i dvorci, a najviše je historicističkih zdanja podignuto u dva najveća slavonska grada, Osijeku i Slavonskom Brodu. U drugim je mjestima broj reprezentativnih zgrada manji te su urbanistički Osijek i Slavonski Brod slični zbog vojne vlasti (od 17. do kraja 19. stoljeća) koja je razvoj gradova ograničavala.⁸

⁵ Maleković, *Historicizam*, 15

⁶ Maleković, *Historicizam*, 16-17

⁷ Dragan Damjanović, „Iso Kršnjavi i arhitektura historicizma u Hrvatskoj“, u: „Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj.“ ur. Ivana Mance, Zlatko Matijević, (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Hrvatski institut za povijest, 2015.), 240-256

⁸ Grgur – Marko Ivanković, „Historicistička arhitektura u Slavoniji“ u: *Historicizam u Hrvatskoj* ur. Vladimir Maleković (Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2000.), 187

Oslobođenjem od osmanske vlasti i uspostavom triju gradskih općina Tvrđe, Gornjeg i Donjeg grada, Osijek se razvijao kao trodijelan grad sve do njegova ujedinjenja 1786. godine. Vojne granice triju općina postojale su sve do 1881. godine i iako je postojala zabrana izgradnje na prostoru vanjske i unutarnje topometne linije koje su okruživale Tvrđu. Te su linije sprječavale urbanističko povezivanje gradskih općina, međutim stanovnici Gornjega grada još su početkom molili dozvole za izgradnju kuća na vanjskoj topometnoj liniji, koja se pružala sve do Tvrđe, i time su direktno utjecali na položaj središta grada.

Nakon ukidanja vojne funkcije Tvrđe nastupa proširenje Gornjega grada prema Tvrđi, pa se Kapucinska ulica produljuje. Te su kuće manjih dimenzija, bolje prostorne organizacije, pročelja su im ukrašena nadprozornim zabatima, rustikom i štukaturom pa i keramičkim ukrasima. U smjeru istoka oblikuju se blokovi historicističkih kuća. Južna strana produljene Kapucinske ulice nosi posljednji monumentalni historicistički potez u Gornjem gradu. Osijek je svoj vrhunac historicističke arhitekture dosegao završetkom 19. stoljeća kada je izgrađena veličanstvena neogotička župna crkva Sv. Petra i Pavla, posvećena 1900. godine. Gradnja u historicističkom stilu traje sve do Prvog svjetskog rata.

4. Arhitektura Osijeka u 20. stoljeću

Budući da se nalazi na povoljnom položaju, grad Osijek oduvijek je imao mogućnosti velikoga napretka. Osnutkom Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju postao je i važnim ekonomskim središtem. Krajem 19. stoljeća promijenjena je struktura grada jer su se počela podizati nova poduzeća, gradila se pruga, uspostavio se redovit putnički i trgovački promet na Dravi, komunalna politika i sanitarno-tehnički radovi te je započelo i usmjereno planiranje. Promijenio se i izgled ulica, stvarale su se nove te su građevine počele primati historicistički izgled.

U gornjemu gradu sagrađeni su i javni objekti: sud, kasarna, gradska kuća, kazalište, crkve, hoteli, željeznička stanica, škole, industrijski pogoni i zimska luka.⁹ Sva historicistička zdanja sadrže istaknut okomit i vodoravan ritam ploha. Na reprezentativnijih građevinama su naglašeni pilastri i okviri prozorskih otvora. Osobita važnost očituje se u odnosu punog i praznog na pročeljima.

⁹ Viktor Ambruš, „Osijek na prijelazu u 20. stoljeće“ Peristil, 31-32 (1988.), 78

Secesija se u arhitekturi Osijeka razvija istovremeno s europskim umjetničkim težnjama. Protagonisti u razvoju bili su Beč, Budimpešta, München i Prag jer su se naši arhitekti školovali u tim središtima. Najreprezentativnije secesijske zgrade podignuli su arhitekti, W. C. Hofbauer, A. Slaviček i V. Aksmanović. Radilo se o razini gradnje usporediva s europskim uzorima. Secesija je označavala potpun prekid s historicizmom. Pri oblikovanju fasade iznimnu važnost predstavlja raznovrsnost izraza. Fasada odiše strukturalnosti pa su prizemlje, stupovi, kutni pilastri, atika kao elementi primarne strukture odvojeni od ostatka zida, a bojom, keramičkim pločicama i štuko dekorativnim ukrasima se odvajanje dodatno naglašava, na prozorima se također nalaze ukrasi. Dinamika među zgradama stvara se naglašenosti ograda i vrtova, arhitekti se poigravaju ritmom unutrašnjeg i vanjskog prostora te stvaraju jedinstven izgled ulicama.

Između dva rata većinom se grade jednokatni stambeni objekti namijenjeni za iznajmljivanje ili individualno stanovanje. U arhitekturi se ne primjećuje velik pomak od prijašnje koncepcije, osim zamjene dekorativne plastike za ravne ili blago obrađene plohe. Umjetničke težnje vraćaju se akademizmu. Kada secesija počinje jenjavati i moderna počinje vladati europskim gradovima, arhitekti se nalaze na položaju gdje se ne mogu odlučiti za jedan stil. „Njihova stručnost i pokušaj opredjeljenja za *novo* rezultirali su izrazom koji uvažava konstruktivne elemente i prostorne odnose moderne uz modificiranu obradu fasadnog plašta, s aplikacijama i morfološki transformiranim obradom, akademskih i secesijskih stilskih određenja.“¹⁰ Takav se pristup arhitekturi ponajprije očituje u 30-im godinama 20. stoljeća. Težnje novog klasicizma utjelovljene su u projektu za Sokolanu, V. Aksmanovića, 1927. godine. Usprkos utjecajnosti moderne, u Osijeku se ona u tolikoj mjeri nije očitovala. Primjer tog stila Osijek ima u dvokatnom objektu zastakljenih prozora i balkona, lišenog dekorativnih ukrasa, koji su projektirali Domes, Aksmanović i Pelzer, 1932. godine. Kino Korzo, danas kino Europa, izgrađeno 1940. godine arhitekta Ljudevita Pelzera, smatra se primjerom suvremene arhitekture zbog svojeg kreativnog pristupa.¹¹

5. Registar sakralne arhitekture 19. i 20. stoljeća u Osijeku

1. Reformirana kršćanska crkva u Osijeku, Retfala, 1823.
2. Kapela na židovskom groblju, Gornji grad, Osijek, 1850. (porušena 1940-ih.)

¹⁰ Ambruš, *Osijek na prijelazu*, 81

¹¹ Ambruš, *Osijek na prijelazu*, 77-82

3. Gornjogradska sinagoga, Gornji grad, Osijek, 1869. (porušena 1941.)
4. Kapela Uznesenja svetog križa, donjogradsko groblje, Osijek, 1870.
5. Kapela svetog Leopolda, Retfala, Osijek, 1870.-1872.
6. Kapela obitelji Pejačević, retfalačko groblje, Osijek, 1891.
7. Kapela sv. Nikole, donjogradsko groblje, Osijek, 1892.
8. Župna crkva sv. Petra i Pavla, Osijek, 1894.-1900.
9. Kapela Gospe Snježne, Donji grad, Osijek, 1895.
10. Donjogradska sinagoga, Donji grad, Osijek, 1902.
11. Evangelička crkva u Jägerovoj ulici, Gornji grad, Osijek, 1905.
12. Kapela Roždestva sv. Jovana Preteče, gornjogradsko groblje, Osijek, 1929.
13. Kapela „Duhovi“, Gornji grad, Osijek, 1932. (porušena 1942.)
14. Crkva sv. Srca Isusova, Gajev trg, Osijek, 1940. (porušena 1948.)
15. Crkva sv. Josipa Radnika, Industrijska četvrt, Osijek, 1970.-1980.
16. Crkva sv. Leopolda Mandića, Industrijska četvrt, Osijek, 1971.
17. Crkva sv. Obitelji, Jug II, Osijek, 1972.
18. Crkva Uznesenja sv. Križa, Retfala, Osijek, oko 1979.
19. Crkva sv. Ćirila i Metoda, Novi grad, Osijek, 1996.

6. Sakralna arhitektura 19. stoljeća u Osijeku

6.1. Reformirana kršćanska crkva u Osijeku, Retfala

Podignuta 1823. godine, Reformirana kršćanska crkva u Osijeku (Sl. 1) jednobrodna je građevina čija je apsida poligonalna. Kasnobarokna građevina smještena je na blagoj uzvisini, orijentirana s istoka na zapad. Južno pročelje crkve iznad na sebi ima naslonjen narteks. Ispred zapadnog pročelja stoji zvonik koje otvara trijem s lukovima u prizemlju. Prozorske otvore uokviruje žbuka na kojoj je motiv zaglavnog kamena, iznad njih je smješten okulus uokviren također žbukom. Kordonski vijenac bogate profilacije uokviruje zvonik, proteže se do pročelja koji iznad sebe sadrži atiku. Prva etaža zvonika otvorena je pravokutnim prozorima, a drugu etažu otvaraju sa svake po jedan polukružno završen prozor. Zvonik je zaključen spljoštenom lukovicom s lanternom. Bočna su pročelja jednostavne artikulacije otvorena s po dva segmentno završena prozora. Svetište i brod crkve imaju tabulat – oslikan ravni strop. Za

izgradnju crkve korištena je opeka. Unutrašnjost crkve krasi mađarski folklorni motivi iz 18. stoljeća. Na crkvi su provedeni brojni konzervatorski radovi sve do 2018. godine.¹²

6.2. Župna crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku

Na prostoru današnje konkatedrale sv. Petra i Pavla isprva se nalazilo groblje i, vjeruje se, kapelica istoga imena čija je gradnja trajala najkasnije do 1699. godine. Na istom mjestu 1732. godine sagrađena je prva župna crkva. Kako se grad širio i modernizirao tako je i rasla potreba za izgradnjom nove crkve koja će svojom reprezentativnosti utjeloviti simbol modernoga grada te suvremene Crkve.¹³

Godine 1866. kada je započela gradnja đakovačke katedrale, započela je i ideja o gradnji nove osječke župne crkve. Odlučeno je da se nova župna crkva trebala sagrađiti na mjestu stare; da crkva mora biti u gotičkome stilu da treba moći primiti do 2500 vjernika; da ima jedan glavni oltar i dva postrana oltara; da gradnja mora započeti odmah. Primitljivi nacrti s natječaja poslani su da su u Beč na stručno ocjenjivanje. Jednoglasnom je odlukom Građevni odbor 1893. godine prihvatio nacrt „Peter und Paul“ arhitekta Franza Langenberga iz Xantena. S gradnjom je bilo planirano započeti na proljeće 1894.¹⁴

Međunarodni natječaj za projekt župne crkve službeno je raspisan 1. ožujka 1893. godine. Za natječaj je bilo potrebno priložiti tlocrt, nacrt fasada te uzdužni i poprečni presjek. Prva je nagrada pripala Franzu Langenbergu, druga Augustu Kirsteinu. O Langenbergerovu životu nema puno informacija, poznato je da je bio je učenik arhitekta Heinricha Johana Wiethasea, a on je učio u klasi Georga Gottloba Ungewittera, koji je bio jedan od prvih utjecajnih njemačkih neogotičara.¹⁵

Prema nacrtima Langenberga crkva je trebala biti podignuta u neogotičkom stilu. Građenje crkve je trajalo od sredine 1894. do 1900. godine, zbog Langenbergove iznenadne smrti 1895. zamjenski arhitekt, na kratak period, bio je Josip Vancaš te nakon njega od travnja

¹² Rješenje zaštite kulturnog dobra, Uprava za zaštitu kulturne baštine, KLASA: UP/I^o-612-08/03-01-06/240, URBROJ: 532-10-1/8(JB)-03-2, Zagreb, 23. rujna 2003.

¹³ Živaković-Kerže i Jarm, *Župna crkva*, 9-10

¹⁴ Živaković-Kerže i Jarm, *Župna crkva*, 11-15

¹⁵ Damjanović, *Projekti*, 301

1895. za zamjenika je imenovan Richard Jordan, učenik Friedricha Schmidta, koji je ujedno radove i dovršio.¹⁶

Langenbergov projekt uvelike je inspiriran projektom za gradnju crkve sv. Maksimilijana u Münchenu (Sl. 2). Između projekta za minhensku crkvu i onog za župnu crkvu u Osijeku razlike su zanemarive, očituju se u detaljima te proporcijama. Crkve osobito međusobno nalikuju rješenjem pročelja. Za obje je crkve karakterističan velik zvonik na pročelju, četverokutna osnova donjeg te osmerokutna osnova gornjeg dijela koji se piramidalno približavaju i spajaju u vrhu. Umjesto križa je na vrhu obaju crkava postavljena križna ruža.¹⁷

Utjecaj njemačkog graditeljstva na Langenbergovu arhitekturu očituje se i u postavljanju tornjića na križište glavnog broda i transepta te dva tornjića koja su smještena između transepta i tornjića. Unutarnje uređenje dviju građevina uvelike se razlikuje. Unutrašnji su zidovi raščlanjeni nizom slijepih lukova koji su ispod rozete te s tri slijepa luka na donjem dijelu zida, svetište osječke crkve je niže u odnosu na brod. Osječka crkva u apsidi sadrži deambulatorij, međutim promatranjem presjeka vidljivo je da postoji vrlo malo razlika u oba rješenja te da je deambulatorij crkve sv. Petra i Pavla dekoracija.¹⁸

Na natječaju drugoplasirani August Kirstein završio je studij na bečkoj državnoj Školi za građevinski obrt (*Staatsbaugewerbeschule*) te na Akademiji likovnih umjetnosti u klasi Friedricha Schmidta. U trenutku kada je sudionik na natječaju za osječku župnu crkvu već se afirmirao kao samostalni arhitekt. Oblikovne karakteristike Kirsteinova projekta upućuju na tipičnu renesansu u kasnom historicizmu (Sl. 3) Beča, konkretno crkve sv. Franje Seraphicusa u Beču, građene od 1893. do 1898. prema projektu Alexandra von Wielemansa. Odlikuje se slikovitosti, dekorativnosti, nije strogo čist stil pa se na renesansnoj osnovi nalazi barokni zvonik. Tornjevi su neobično riješeni, svaki kat je različitog stilskog oblikovanja. Pročelja bočnih brodova su poput i prizemlja zvonika jednostavno riješeni, većina je dekoracije usredotočena na vanjskom zidu glavnog broda te na pročelju transepta. Oba transepta imaju stubište koje vodi do ulaza u crkvu. Plitki pilastri razdjeljuju glavni brod, između njih nalazi se poluslijepa trifora i mrežište s okruglim reljefnim motivima. Kontrafore nose zid glavnog broda. Svetište je trikonhalno. Baldahin na mjestu gdje se spajaju glavni brod crkve i apsida stavlja naglasak na plastičnost. Prema uzdužnome presjeku vidljivo je kako je Kirstein predvidio niz

¹⁶ Damjanović, Dragan. "Projekti za osječku Župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg." *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 28 (2004): 298-300

¹⁷ Damjanović, *Projekti*, 302-304

¹⁸ Damjanović, *Projekti*, 302-304

od šest oltara u osječkoj crkvi. Konhalne prostorije trebale su biti dvoetažne, prizemlje s funkcijom sakristije, a na katu oratoriji.¹⁹

Nakon oproštaja od stare crkve, dana 19. travnja 1894. počela se rušiti kako bi se na njezinu mjestu sagradila nova. Funkcija glavnog voditelja, koji je ujedno bio zadužen i za nadzor svih poslova, dodijeljena je arhitektu Franzu Langenbergu. Njegov zamjenik na gradilištu bio je ing. Pavao pl. Gjurgjiković, a osobe zadužene za izvođenje radova bili su bečki poduzetnici Josef Schmalzhofer dvorski graditelj, nadzornici Pavao Wrang, Ivan Sauer i Antun Schäftner koji su bili zaduženi za zidarske poslove i Eduard Hauser dvorski klesar te njegov zamjenik Antun Mrazek. S građenjem crkve započeto je 4. kolovoza 1894. godine.²⁰

Gradnja je glatko tekla sve do iznenadne smrti Langenberga te je hitno zamijenjen Josipom pl. Vancašom. Ipak su ju povjerali starijem i iskusnijem graditelju Richardu Jordanu iz Beča. Upravljaio je gradnjom crkve uz pomoć Osječanina Adalberta Bauera do kraja.²¹

Tlocrt crkve sv. Petra i Pavla simbolično je u obliku latinskog križa. Iznutra je trobrodna te se bočni brodovi ne protežu cijelom duljinom već ih prekida poprečna lađa. Na kraju središnjeg broda nalazi se apsida, smještena kao u starokršćanskim bazilikama, te je u njoj glavni oltar. Na vrhu tornja postavljena je križna ruža (Sl. 4). Sastavni dio svodova su manji križni svodovi koji su napregnuti na stupove, a stupovi su složeni na način da izgledaju kao snop od više polustupova, svi nose svodove glavnog i bočnih brodova. Križni svodovi rebraste su teksture. Svodovi bočnih brodova su poluzvjezdasti. Apsida u glavnom brodu u polukrugu sadrži niz robusno-elegantnih stupova koji zajedno prave hodnik.²²

Površina koju crkva zauzima je 1060 m², procijenjeno je da crkva može držati oko 3000 ljudi, a vidik na glavni oltar iz pobočnih brodova otvoren je zahvaljujući razmaknutosti stupova. Temelji crkve napravljeni su od betona, zidovi su napravljeni od opeke, vanjsko oblikovanje crkve izvedeno je od aflenčkog kamena, a za podnožja i unutarnje stupove korišten je szölöški kamen, unutrašnjost je izvedena od glogovičkog kamena. Staklarski radovi i postavljanje prozora izvedeno je 1897. godine, smještaj timpana nad glavnim portalom okončan je iste godine te predstavlja krunjenje Blažene Djevice Marije, isklesao ga je Ivan Novotny.²³

¹⁹ Damjanović, *Natječajni projekt*, 194-203

²⁰ Živaković-Kerže i Jarm, *Župna crkva*, 21

²¹ Živaković-Kerže i Jarm, *Župna crkva*, 25

²² Živaković-Kerže i Jarm, *Župna crkva*, 25-29

²³ Živaković-Kerže i Jarm, *Župna crkva*, 30-33

Crkva se sastoji od pet gotičkih oltara, glavnog oltara sv. Petra i Pavla te bočnih oltara Blažene Djevice Marije, sv. Terezije Velike, sv. Josipa te oltar sv. Antuna Padovanskog. Glavni oltar posvećen prvim apostolima Petru i Pavlu srž je crkve i smješten je u apsidu. Izveden je u gotičkom stilu kao i ostatak crkve. Na šest kamenih stupova postavljena je propovjedaonica. Do nje vodi ukrašeno kameno stubište, zaštićeno kićenom željeznom ogradom. Vanjske stranice propovjedaonice nose bojane kamene reljefe četiriju evanđelista s odgovarajućim atributima.²⁴

Vitraci osječke konkatedrale veliki su i napravljeni u gotičkom stilu. U apsidi se nalaze vitraci raspoređeni u dva reda, gornji red sastoji se od sedam prizora iz života sv. Petra i Pavla. U donjem dijelu apside te na pregradnim zidovima pobočnih brodova smješteno je 15 otajstava krunice. U crkvi je ukupno 33 vitraja. Crkvu je oslikao Mirko Rački. Crkva se gradila od sredine 1894. do 1900. godine.²⁵

6.3. Historicističke grobljanske kapele

Rijetko koji hrvatski grad ima toliko mnogo sagrađenih sakralnih objekata u drugoj polovici 19. stoljeća koliko ih ima Osijek. U to je vrijeme grad bio razdijeljen na četiri teritorija – Donji, Gornji i Novi grad te Tvrđa, i svaki je od njih ustrajao, kako iz potrebe tako i iz natjecateljskog duha, sagrađiti veći broj sakralnih građevina. Osijek je u to vrijeme također bio i nacionalno i vjerski složen prostor, s najjačom židovskom zajednicom unutar Hrvatske, zatim sa srpskom pravoslavnom zajednicom koja je tada imala značajan politički i gospodarski utjecaj, a uz njih su postojale i mađarska kalvinistička i njemačka dijelom evangelička zajednica. Svaka od njih težila je graditi vlastite reprezentativne građevine pa su tako po Osijeku nicali velike crkve, sinagoge, molitvene dvorane, kapele, poklonci, križevi koji su prikazivali ugled, bogatstvo te brojnost vjernika određenih vjeroispovijesti. Budući da je jačanje liberalnih tendencija katoličkome kleru budilo osjećaj ugroženosti katolička je crkva odlučila svoju snagu iskazati podizanjem tri reprezentativne grobljanske kapele: kapela Uznesenja svetog križa, kapela svetog Leopolda i kapela obitelji Pejačević, zatim podizanjem crkve Gospe Snježne smještene na glavnom trgu u Donjem gradu, utemeljenjem dječjačkog sjemeništa u Tvrđi te izgradnjom župne crkve sv. Petra i Pavla u Gornjem gradu koja se smatra najvećom neogotičkom gradnjom hrvatske arhitekture 19. stoljeća. Valja napomenuti značajnu ulogu Josipa Jurja Strossmayera

²⁴ Živaković-Kerže i Jarm, *Župna crkva*, 47-52

²⁵ Živaković-Kerže i Jarm, *Župna crkva*, 53-54

pri podizanju gotovo svih spomenutih zdanja; intervenirajući te dajući naputke zalagao se za poboljšanje sakralnog graditeljstva ali i umjetnosti općenito.²⁶

6.3.1. Kapela Uznesenja svetog križa na donjogradskom groblju u Osijeku

S pripremama za izgradnju crkve počelo se 1865. godine. Projekti su dovršeni 1867, budući da je postojao sukob između Goldnera i župnika Jankovića, pretpostavka je da je upravo to razlog zašto se kapela nije počela graditi tek do 1869. godine.²⁷

Vukovarski graditelj Felix Streim nove je projekte za kapelu dovršio u siječnju 1869. godine. Što se dogodilo s nacrtima iz 1867. godine nije poznato. Nakon prihvaćanja Streimova projekta u srpnju 1869. godine započela je gradnja. Streim je ugovornom obvezom bio zadužen za izradu nacrti, ali i za zidarske, tesarske, stolarske, bravarske, limarske, staklarske i ličilarske radove.²⁸ Procijenilo se da će se dovršiti do lipnja 1870. godine.²⁹

Što se tiče arhitekta zaduženog za projekt, Felix Streim osoba je o kojoj se malo toga zna u okviru slavonske povijesti umjetnosti 19. stoljeća. Rodio se u Vukovaru, gdje je i završio pučku školu, a srednju školu u Budimu. Upisao je Politehniku u Beču 1848. godine i tada, smatra se, postao jedan od prvih uglednih slavonskih arhitekata koji ima završen takav ugledni studij.³⁰

Streimovi nacrti za kapelu odgovaraju već uspostavljenim obrascima koji se primjenjuju pri gradnji grobljanskih kapela, pa je tako kapela projektirana kao jednostavna jednobrodna građevina pravokutnog tlocrta (Sl. 5) čija je sakristija smještena nasuprot ulazu iza svetišta te sa zvonikom na pročelju. Osnovno tijelo crkve otvara se samo u jednu stranu, prema portalu koji je jedini ulaz u kapelu. Brod kapele otvoren je na objema stranama trima velikim lučno nadsvodjenim prozorima, rozetom na pročelju i okulusom na začeljnom zidu.³¹ Portal je jednostavnog oblikovanja. Gornji dijelovi zida te glavnog i bočnih pročelja raščlanjeni su slijepom arkadom plastički naglašenom, svojstvenom za arhitekturu *Rundbogenstila*.³²

²⁶ Dragan. Damjanović, „Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, br. 22 (2006.): 156-157

²⁷ Damjanović, „Historicističke“, 159.

²⁸ Damjanović, „Historicističke“, 159.

²⁹ Damjanović, „Historicističke“, 159.

³⁰ Damjanović, „Historicističke“, 160.

³¹ Damjanović, „Historicističke“, 160.

³² Damjanović, „Historicističke“, 160-161.

Unutrašnjost crkve sastoji se od tri dijela – kora, broda sa svetištem te sakristijom. Bačvasti svod obilježava prostor iznad kora i svetišta, dok je iznad glavnoga broda križni svod. Zid je raščlanjen romantičarskim vijencem koji je prekinut prozorima. Stubovi i polustubovi zaključeni su kapitelima romantičarskog stila na kojima je niz geometrizirajućih izbočina. Medaljoni na svodu nose simbolične motive, otvorenu Bibliju, kalež i ključeve sv. Petra.³³

Realizacija Streimova projekta vjerno je slijeđena samo u pogledu arhitektonske raščlambe, neoromanički oltar nije realiziran. U crkvi se nalazi jednostavniji i manji oltar. Iako je riječ o građevini malih dimenzija, ona je izuzetno važna za hrvatsku povijest umjetnosti jer je jedna od prvih historicističkih građevina koja je izgrađena u Osijeku.³⁴

6.3.2. Kapela svetog Leopolda u Retfali

U istoj godini kada je s gradnjom kapele Uzvišenja svetog križa završeno, počinje se graditi kapela sv. Leopolda (Sl. 6) na tvrđavskom groblju, koje je u to vrijeme bilo u službi Unutrašnjeg grada, odnosno Tvrđe. Građenje kapele odvijalo se od 1870. do 1872. g.³⁵

Dozvolu za gradnju zatražili su od osječkog Gradskog poglavarstva 19. prosinca 1870. godine, a morali su ju zatražiti i od carsko-kraljevske Vojne direkcije jer je crkva trebala biti smještena unutar topometne linije, pa joj je u skladu s time morao biti dodijeljen Razoriteljski revers (*Demolirungs Revers*). Gradsko je poglavarstvo dozvolu dodijelilo 31. prosinca 1870., dok je Razoriteljski revers dodijeljen tek u sredini svibnja 1871. godine. Gradila se malo više od godinu dana, a posvećena je 1. rujna 1872. godine.³⁶

U stilskom je pogledu crkva vrlo slična rješenju prethodne, kapele Uznesenja svetog križa. Radi se o tipičnom primjeru ranohistoricističkog *Rundbogenstila*. I stilski i prostorno crkve su nalik jedna drugoj. Kapela svetog Leopolda jednostavna je jednobrodna građevina, pravokutnog broda s apsidom, iznad glavnog pročelja nalazi se oktogonalni zvonik. Većina plastičke artikulacije nalazi se u zoni portala i zvonika, ostatak površine zida jednostavno je riješeno uz izuzetak „rozete“. Zvonik je smješten na dvjema konzolama koje povezuje segmenti luk. Kapela je otvorena s osam lučnih prozora, iznad svakog nalazi se friz, red malenih trokutastih zabata te zidana kapa. Portal kapele sv. Leopolda plastički je raskošnije riješen u

³³ Damjanović, „Historicističke“, 161.

³⁴ Damjanović, „Historicističke“, 156-161.

³⁵ Damjanović, „Historicističke“, 161-162.

³⁶ Damjanović, „Historicističke“, 162.

odnosu na prethodnu kapelu, stoji na dva samostojeća stupa. Učvršćivanje bočnih zidova postignuto je postavljajući dva jednostavna kontrafora, a otvaranje je riješeno biforama sa svake strane, koje se ističu svojom veličinom u usporedbi s ostatkom građevine. U gornjem dijelu su uokvirene kao prozori apside s lučnim nadvojem. Iznad prozora srednji dio bočnog zida zaključen je redom malenih slijepih arkada, tijekom Domovinskog rata je nastradala, a devedesetih godina je izvršena obnova pod nadzorom lokalnog Konzervatorskog zavoda.³⁷

Zbog dekorativnog i figuralnog oslika nije postojala potreba za arhitektonskom raščlambom. Duž kapele proteže se bačvasti svod, neobičnog sustava svođenja jer se smanjuje na mjestu kora i svetišta. S obzirom na male dimenzije građevine, unutrašnjost je dobro opremljena te sadrži veliki oltar, dvije manje štafelajne slike, niz oleografija i zidni oslik.³⁸

Što se tiče autora projekta crkve, zasad je nepoznat. U sačuvanoj se dokumentaciji ime graditelja ne nalazi, a projekt se nije pronašao. Stilski su obje kapele usko povezane zbog svojih brojnih sličnosti, pogotovo pročelja, pa postoji mogućnost da je autor obaju crkava isti, odnosno Felix Streim. Osim toga arhitektonska analiza kapele aludira na oblikovanje stambenih zgrada u Županijskoj ulici u Osijeku koje je projektirao graditelj Alois Flambach pa je i za njega otvoreno mjesto autorstva, jer je već postojeću kapelu mogao uzeti kao predložak.³⁹

6.3.3. Kapela obitelji Pejačević na retfalačkom groblju

Na retfalačkom je groblju 1891. godine Ladislav Pejačević izgradio grobnu kapelu obitelji Pejačević. Osječki je tisak izgradnju grobnice najavilo prvom polovinom srpnja 1891. godine te su kao graditelja zaduženog za radove naveli Gaspara Klemma.⁴⁰

Grobnica Pejačevića (Sl. 7) reprezentativan je primjer kasnog historicizma sakralne arhitekture u Osijeku. Udaljavanje od ranog historicizma primjećuje se u korištenom stilu, odnosno neobaroku, koji je tada bio mrzak pogotovo u pogledu sakralne arhitekture. Općenito govoreći osječka sakralna arhitektura ne poznaje kapeli stilski slično zdanje pa stoji pretpostavka da je arhitekt iz Beča ili Budimpešte, a tomu je tako zahvaljujući povezanosti obitelji s dvorom. Bitno je istaknuti da je kapela ran primjer neobarokne stilske građevine. Tomu razlog može biti približavanje arhitektonskom oblikovanju baroknog dvorca Pejačevića,

³⁷ Damjanović, „Historicističke“, 163-164.

³⁸ Damjanović, „Historicističke“, 164.

³⁹ Damjanović, „Historicističke“, 161-166.

⁴⁰ Damjanović, „Historicističke“, 168.

što se može pojasniti i korištenim elementima poput mansardnog krova pokrivenog limom. U prilog tomu da je arhitekt stranog podrijetla može se i pridodati sličnost prostornog ustrojstva kapele, mansardni krov s ovalnim prozorima kao i dio arhitektonske dekoracije s crkvom svete Ane u Tvrđi Slavenskog Broda.⁴¹

Kapela je oblikovana kao centralna građevina s eliptičnim tlocrtom. Istaknuti zabati sa svake strane građevine stvaraju iluziju građevine križnog oblika. Sva su pročelja, kojih ima četiri, raščlanjena dvama jonskim pilastrima na kojima je smješten golemi trokutasti zabat. Bočne strane nose po jedan veliki lučni prozor s okvirom raščlanjenim volutama karakteristično za neobarokni stil. Sve prozore zatvaraju neobarokne rešetke od kovanog željeza. Glavno pročelje otvoreno je portalom s ogromnim vratima također napravljenih od kovanog željeza, a iznad ulaza stoji natpis: „VOLVNTATI PARENTUM OBSECVTI LIBERI MDCCCLXXXI“.⁴²

Veliki prozori doprinose jakom osvjetljenju kapele te budući da je zamišljena kao grobnica nema niti jedan oltar, u odnosu na prethodne dvije spomenute. Pretpostavlja se da se da su između prozora u nišama trebali stajati, ili su u jednom trenutku i stajali, svetački likovi. U prostoru predviđenom za oltar nasuprot glavnom portalu stoji stubište te pregrada koju okružuje neobarokna ograda napravljena od kovanog željeza, a ispod su smještene grobnice obitelji Pejačević. Girlande raščlanjuju zidove kapele iznad niša, a kupolu bogata neobarokna štukatura. Budući da je grobnica oštećena tijekom i nakon Domovinskog rata, vrata se odlučilo zakovati te kapela više nije u upotrebi.⁴³

6.3.4. Kapela sv. Nikole na donjogradskom pravoslavnom groblju u Osijeku

Kapela sv. Nikole (Sl. 8), sagrađena 1892. godine, smještena je na pravoslavnom groblju Donjega grada u Osijeku. Zahvaljujući njezinoj monumentalnosti te kvalitetnoj arhitektonskoj izradi smatra se jednim od najznačajnijih primjera grobljanskih kapela historicizma u cijeloj Hrvatskoj. Gradnja kapele potaknuta je izgradnjom katoličke na istome groblju, ali je za njezinu izgradnju nedostajalo sredstava.⁴⁴

⁴¹ Damjanović, „Historicističke“, 170.

⁴² Damjanović, „Historicističke“, 170.

⁴³ Damjanović, „Historicističke“, 167-171.

⁴⁴ Damjanović, „Kapela“, 206

Za izradu projekta kao i za gradnju Kapele bio je zadužen osječki graditelj Julius Herrmann, jedan od najznačajnijih osječkih arhitekata kraja 19. stoljeća. Njegovo djelovanje u Osijeku kratkoga je vijeka, otprilike sedam godina, od oko 1890. do oko 1897. godine. Arhitekturu mu karakteriziraju elementi visokog i kasnog historicizma poput kupole na stambenim zgradama, plastičnost fasade i dr.⁴⁵

Kapela ima križni tlocrt te joj je istaknut središnji dio iznad kojega je smještena visoka kupola. To je longitudinalno zdanje čiji se središnji kvadratni prostor proširuje na sve četiri strane, na bočnim se stranama nalaze četverokutne lezene, s ulazne strane je postavljen svojevrsni narteks i trijem koji uokviruju dva tornja, svetišni dio zaključen je polukružnom apsidom. Poštovana su pravila pravoslavne crkve pa je Kapela usmjerena s istoka prema zapadu, ulaz je na zapadu, a svetište na istočnoj strani Kapele.⁴⁶ Dinamičnost fasade postignuta je uobičajenim historicističkim elementima, fugama te vodoravnim kanalićima. U donjim su dijelovima iskorišteni neoromanički, a u gornjim neorenesansni elementi. „Tako pravokutne istake („transept“) središnjeg dijela Kapele raščlanjuje sa slijepim arkadama ispod strehe, a zid otvara neorenesansnom biforom, s imitacijom okulusa izvedenom u žbuci.“⁴⁷ Apsida u gornjem dijelu također je zaključena slijepim arkadama. Fasada koju lezene dijele na tri dijela otvorena je trima monoforama. Apsidalni prozori, bifore transepta te okulus tambura i monofora lanterne ukrašeni su rešetkom od kovanog željeza.⁴⁸

Glavno pročelje je trodijelno, na kutove su smješteni po jedan tornjić završeni kupolom. Središte pročelja je trijem natkriven lukom koji povezuje tornjeve, a za konzole luka upotrijebljen je neoromanički stil. Na tornjevima nalazi se klasicistička entablatura, arhitrav, friz s triglifima te neispunjenim metopama, a iznad njih je naglašen vijenac. Na gornjem se dijelu tornjeva izmjenjuju okulusi i monofore te je zaključen kupolom. Entablatura s arhitravom, frizom s triglifima i metopama ponavlja se i na tamburu kupole, a vanjski zid pravokutnog dijela građevine je zaključen je vijencem s ukrasnim žljebovima. Na vrhu olovne kupole smještena je lanterna koja je otvorena nizom malih lučnih prozora. Tambur kupole oblikovanjem podsjeća na ranorenesansnu arhitekturu, posebice Bruneleschijeve kupole. Visinski kupola je jednaka i izvana i iznutra prema čemu se zaključuje da nije lažna, kako često zna biti u historicističkoj arhitekturi.⁴⁹

⁴⁵ Damjanović, „Kapela“, 206

⁴⁶ Damjanović, „Kapela“, 206-207

⁴⁷ Damjanović, „Kapela“, 207

⁴⁸ Damjanović, „Kapela“, 206-207

⁴⁹ Damjanović, „Kapela“, 207-208

Pandativi iznad središnjeg kvadratičnog prostora kapele nose kupolu te je taj prostor otvoren, na sve četiri strane, lukovima na stupovima koji imitiraju mramor te čiji su kapiteli jednostavni. S bočnih strana lukovi se otvaraju prema pravokutnim udubinama, nekakvome transeptu, pokrivenom bačvastom svodu. Spomenuti lukovi imaju funkciju otvaranja i središnjega prostora koji vodi prema apsidi koja je pokrivena konhom, te prema predvorju, nartekstu zaključenom križnim svodom. Pri gradnji Kapela Herrmann se koristi arhitektonskim stilom neobizantskih sakralnih građevina Srednje Europe, odnosno romanici i gotici s osobnim pristupom. Poseže za oblicima zapadnjačkih stilova koje koristi u svim elementima arhitektonske raščlambe. Zbog svoje veličine kupola crkvi daje dojam centralne građevine, makar je ona longitudinalna, njezina dominacija nad tijelom crkve stvara iluziju skraćanja crkve.⁵⁰

Izbor stavljanja kupole na crkvu nije bio bezazlen, naime kao element ona je karakteristična prvobitno za bizantsko graditeljstvo, iako ju često možemo vidjeti i u zapadnoeuropskoj arhitekturi. Dominacija proporcija kupole također je povezana uz bizantsku arhitekturu. Originalna arhitektonska oprema poput vrata, križeva, rešetke prozora, pa i oluka iz 19. stoljeća dobro su očuvani, što je iznimna rijetkost.⁵¹

Zbog unutrašnjeg uređenja, sačuvanog oslika te ikonostasa Kapela se smatra historicističkim *Gesamtkunstwerk*om. Ne zna se kada je točno opremanje građevine bilo u tijeku, ali se zna da je za ikonostas bio zadužen srpski slikar Stevan Todorović.⁵²

6.3.5. Kapela na židovskom groblju

Nalazi se na židovskom groblju u Osijeku, projektirao ju je Wilhelm Carl Hofbauer 1850. godine u historicističkom stilu. Uništena je u holokaustu.⁵³

6.4. Kapela Gospe Snježne u Donjem gradu u Osijeku

Prije kapele podignute 1895. godine na njezinu se mjestu nalazila kapela podignuta u drugoj polovici 18. stoljeća koja je porušena iste godine. Kapela Majke Božje Snježne (Sl. 9) na

⁵⁰ Damjanović, „Kapela“, 209

⁵¹ Damjanović, „Kapela“, 206-210

⁵² Damjanović, „Kapela“, 205-216

⁵³ [Geoportala kulturnih dobara Republike Hrvatske](https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5940), „Židovsko groblje“, pristupljeno 10.9.2024., <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-5940>

današnjem Trgu bana Josipa Jelačića sagrađena je između 1895. i 1898. godine na mjestu prethodno spomenute porušene kapele. Poput župne crkve svetih Petra i Pavla, projektirao ju je Franz Langenberg, a nakon njegove smrti projekt je preuzeo Richard Jordan, za radove je bio zadužen osječki graditelj Kralj.⁵⁴

Radi se o neogotičkoj crkvi koja ima jedan brod i jedan toranj. Djelomično je građena *Rohbau* stilom te su joj glavna i dio bočnih fasada završene crvenom opekom, ostali su zidovi lišeni artikulacije, odnosno samo ožbukani. Glavno pročelje je dvoetažno, u donjem su dijelu portal i dvama okulusima u nišama, dok gornji dio pročelja nose kontrafori koji dijele pročelje na tri dijela. Između kontrafora smještena je niša zaključena šiljastim lukom. Na dnu niše nalaze se šiljastolučne arkade iznad kojih je okulus. Gotički prozori otvaraju bočne strane gornjeg dijela pročelja. Toranj je osmerokutnog oblika, raščlanjuju ga slijepa arkade. Svaka strana tornja nosi po jedan uski gotički prozor. Kapa zvonika je stožastog oblika, artikuliraju je niz trokutastih zabata. Unutrašnjost crkve je jednostavna, u brodu ima bačvasti, a u svetištu križno-rebrasti svod.⁵⁵

6.5. Arhitektura sinagoga u Hrvatskoj u doba historicizma

Arhitektura židovskih sinagoga druge polovice 19. stoljeća smatra se jednim od najoriginalnijih postignuća hrvatskog historicizma. „Konfesionalna ekskluzivnost, tipološka posebnost i pomalo egzotično oblikovanje s mnogo romantičnoga i orijentalnog u likovnom izričaju odredile su njihov zaseban i prepoznatljivi identitet.“⁵⁶ Razdoblje izgradnje sinagoga u Hrvatskoj preklapa se s razdobljem historicizma, kroz povijest je na području Hrvatske postojalo 69 sinagoga, od kojih je skoro pola bilo u prenamijenjenim kućama i stanovima, a prve izvorno građene sinagoge nastaju početkom historicizma u Hrvatskoj. Među prvim otkrivenima bila je *proceuche* u Mursi.

Najviše sinagoga sagrađeno je u Slavoniji. U to su vrijeme sinagoge bile najsnažniji oblik očitovanja želje za afirmacijom židovskih zajednica pa se pojavljuju i kao manifestne gradnje. Osječka (gornjogradska) sinagoga bila je smještena u glavnoj ulici te je u to vrijeme bila najviša i najreprezentativnija građevina. Prema pravilu vezanom za obred, parcele sinagoga

⁵⁴ Dragan Damjanović, *Povijesna i sakralna baština osječkog donjeg grada: katalog izložbe 300. obljetnice župne crkve Preslavnog Imena Marijina, Osijek* (Osijek: Župa Preslavnog Imena Marijina, 2014.), 19

⁵⁵ Damjanović, *Povijesna i sakralna baština*, 20

⁵⁶ Zlatko Karač, *Studije o arhitekturi sinagoga u Hrvatskoj* (Zagreb: Arhitektonski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2020.), 17

orijentirane su na način da imaju zapadni ulaz s predvrtom i istočnu „jeruzalemsku“ nišu za ormar sa sviticima Tore.⁵⁷

Osim onih u prenamijenjenim prostorima, u Hrvatskoj se javljaju četiri tipa sinagoga: 1. „sinagoga-kuća“, koja se najčešće pojavljivala u malim gradovima; 2. „tripartitna sinagoga“ – *Hram* s povišenim središnjim rizalitom i tropoljnom kompozicijom glavnog pročelja nalik na jeruzalemski Hram, prototip joj je bio Försterova bečka sinagoga Tempelglasse; 3. „sinagoga s parom tornjeva na pročelju“ koja sadrži formalne elemente crkvenog *Westwerka*, smatra se asimilacijskim predloškom te se takav tip sinagoge može pronaći i u Osijeku; te 4. „kupolna sinagoga“ s naglašenim orijentalnim konotacijama.⁵⁸

Mnoge su sinagoge stradale za vrijeme I. svjetskog rata ili u paležu „zelenog kadra“ 1918., najviše ih je pretrpjelo posljedice masovnog rušenja tijekom II. svjetskog rata, među njima i osječka gornjogradska sinagoga koja je stradala 20. travnja 1941. godine. U posljednjim desetljećima sinagoge su većinski prenamijenjene u kina, glazbene škole, kazališta, robne kuće, tvorničke pogone, arhivske depoe, crkve drugih vjeroispovijesti.⁵⁹

6.5.1. Gornjogradska sinagoga

Gradnja sinagoge započela je 1869. godine u Gornjem gradu u Osijeku. U to je vrijeme bila najviša građevina u Osijeku, nadmašujući i staru župnu crkvu sv. Petra i Pavla. Gradilište joj se nalazilo nasuprot zgradi županije u Županijskoj ulici. Projektirao ju je arhitekt Theodor Stern, a izveo Alois Flambach. Danas više ne postoji, uništena je 1941. godine.⁶⁰

Pri izgradnji Gornjogradske sinagoge (Sl. 10) u Osijeku Židovska je općina zatražila od grada da se tornjevi hrama istaknu u gradski pločnik, što im je grad i odobrio unatoč ustanovljenim pravilima Monarhije.⁶¹

⁵⁷ Karač, *Studije o arhitekturi*, 20

⁵⁸ Karač, *Studije o arhitekturi*, 20

⁵⁹ Karač, *Studije o arhitekturi*, 17-22

⁶⁰ Ive Mažuran, *Od turskog do suvremenog Osijeka* (Osijek: [Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti](#); [Gradsko poglavarstvo](#); Zagreb: [Školska knjiga](#), 1996.), 258

⁶¹ Karač, *Studije o arhitekturi*, 49-50

7. Sakralna arhitektura 20. stoljeća u Osijeku

7.1. Evangelička crkva u Jägerovoj ulici u Osijeku

Projekt crkve (Sl. 11) napravio je Ivan Domes 1905. godine. Crkva je orijentirana s istoka prema zapadu, ulaz joj je na zapadnoj strani, a svetište na istočnoj. Ima jedan brod izduženog pravokutnog oblika te zvonik na pročelju. Tlocrt crkve je latinski križ, brod je otvoren po jednom pravokutnom nišom stvarajući kratki transept, a svetište zaključuje mnogokutna apside. Trodijelni narteks oslonjen je na zapadno pročelje. Brod crkve i prizemlje imaju križno-rebrasti svod, a apside svetišta radijalno-rebrasti. Glavno zapadno pročelje otvaraju portalni i lučni prozori u narteksu. Uokviren je tankim polustupovima na stranama i radijalnim lukovima smještenim iznad luneta. Trokutasti zabat proteže se do bifore prve etaže i zvonika te je zaključen kamenim križem. Artikulacija na pročelju, koja uključuje arhitektonsku plastiku portala, okuluse, bifore i lučne prozore, ističe se dekoracijom od glazirane plave opeke. Napravljena je u neogotičkom stilu.⁶²

7.2. Kapela Roždestva sv. Jovana Preteče na gornjogradskom groblju u Osijeku

Pravoslavna grobljanska kapela Roždestva sv. Jovana Preteče (Sl. 12) nalazi se na gornjogradskom osječkom groblju. Podignuta je 1929. godine. Izgrađena je na zemljištu koju je Gradsko zastupstvo darovalo Srpskoj općini u pogrebne svrhe. Gradio ju je graditelj Ante Slaviček prema narudžbi.⁶³

7.3. Kapela „Duhovi“ u Gornjem gradu u Osijeku

Pravoslavna kapela podignuta je 1932. godine. Bila je podignuta u dvorištu nekadašnje zgrade Jugoslavenske državne željeznice, u Gornjem gradu. Bila je oblikovana kao dugačak paralelogram te je imala apsidu za oltar. Pokraj kapele stajao je drveni zvonik sa stubama i jednim zvonom. Porušena je 1942. godine.⁶⁴

⁶² Prilog rješenju zaštite kulturnog dobra, Uprava za zaštitu kulturne baštine, KLASA: UP/I-612-08/19-06/0072, URBROJ.: 532-04-01-03-02/2-19-1, Zagreb, 17. lipnja 2019., Z-7333

⁶³ Mažuran, *Od turskog*, 368

⁶⁴ Mažuran, *Od turskog*, 368

7.4. Crkva sv. Srca Isusova na Gajevom trgu u Osijeku

Za izgradnju kompleksa crkve stvoreno je Društvo za gradnju Svetišta srca Isusova u Osijeku 1936. godine. Projektirao ju je ljubljanski arhitekt Jože Plečnik 1938. godine. predviđeno je da će se crkva graditi na Gajevom trgu na zemljištu koje je darovao grad Osijek. Iako se crkva suočavala s brojnim odgađanjima, s gradnjom je započeto 1940. godine. Trebala je biti eliptičnog tlocrta u modernom stilu (Sl. 13), oko crkve trebala je biti galerija uz još pet zgrada zajedno sa stambenim tornjem. Trebala je biti velebna građevina visine 35 metara, a toranj skoro dvostruko više. Crkva nije doživjela kraj gradnje jer su nove vlasti nakon završetka Drugog svjetskog rata porušile građevinu.⁶⁵

7.5. Crkva svete Obitelji na Jugu II u Osijeku

Prema projektu arhitekta Mihajla Biglbauera, godine 1972. započeta je gradnja nove crkve sv. Obitelji (Sl. 14). Zemljište koje je dobiveno nalazi se između Paške, Hvarske i Mljetske ulice, adresa joj je Paška 35a. Crkva je podijeljena na gornji i donji dio. Brod gornje crkve eliptičnog je oblika te sadrži i toranj modernog stila. Donja crkva sadrži sakristiju. Uređenje gornje crkve provedeno je 1998. godine.⁶⁶

7.6. Crkva Uznesenja sv. Križa u Retfali u Osijeku

Župa Uznesenja sv. Križa (Sl. 15), prvobitno Župa sv. Ivana Nepomuka, 11 puta je mijenjala lokaciju za gradnju. Napokon 1979. župnik je dobio dozvolu za gradnju koju je projektirao Mihajlo Biglbauer. Nalazi se u Retfali.⁶⁷

7.7. Crkva sv. Ćirila i Metoda u Novom gradu u Osijeku

Prilikom preuređenja vojničkog groblja 1935. godine u Novom gradu planirana je i izgradnja pravoslavne spomen-crkve sv. Ćirila i Metoda. Bila je predviđena i katolička kapelica, radi pokrivanja planova prethodne. Svojim uređenjem je crkva trebala prikazati prošlost i slaviti

⁶⁵ Damir Svoboda, „Mrlja na obrazu grada: Gradnja i rušenje Svetišta Srca Isusova na Gajevu trgu u Osijeku“ (Osijek: Matica Hrvatska Osijek, 2000.), 21-105

⁶⁶ Povijest župe, pristupljeno: 11.9.2024., https://svetaobitelj.hr/?page_id=13

⁶⁷ Vijesti iz života župe objavljene u javnosti, pristupljeno 11.9.2024., <https://www.zusk.hr/zupa/povijest-zupe/49-zivot-retfalacke-zupe>

sadašnjost, ispisivanjem imena vojnika koji su branili državu. Završetkom Domovinskog rata započelo se s obilježavanjem poginulih pokopanih na vojnom groblju, pa je 30. svibnja 1996. otkrivena kapelica.⁶⁸

7.8. Ostale crkve na području grada Osijeka

Crkva sv. Josipa Radnika (Sl. 16) u Industrijskoj četvrti u Osijeku gradila se zajedno s pastoralnim centrom od 1970. do 1980. godine.⁶⁹

Crkva sv. Leopolda Mandića (Sl. 17) u sklopu pastoralnog centra s gradnjom započinje 1971. godine. Nalazi se u Industrijskoj četvrti u Osijeku. Također ju je projektirao Mihajlo Biglbauer.⁷⁰

Crkvu sv. Ćirila i Metoda u Divaldovoj ulici (Sl. 18) projektirao je Željko Aladrović sa Svetlanom Piškur-Aladrović. Nova crkva uvučena je u odnosu na uličnu liniju te joj je adresa Divalentova 71. Pročelje joj je okrenuto na ulicu, a uz središnji crkveni prostor kompleks sadrži i zimsku kapelu, dnevnu kapelu, galerije te sakristiju. Gradnja je započela 1996. godine u modernom stilu.⁷¹

7.9. Sinagoge 20. stoljeća u Hrvatskoj

Velik dio hrvatskih sinagoga nastao je u drugoj polovici 19. stoljeća, nakon što je židovska zajednica dobila pravo na posjedovanje nekretnina i izgradnju vlastitih sakralnih objekata. Važnost sinagoge kao okupljališta židovske zajednice zahtijevala je da ona bude smještena u gradske jezgre. Kako su gradske jezgre početkom 20. stoljeća već bile dovršene, židovske općine bile su primorane uklopiti sinagogu u niz stambenih prizemnica što je slučaj i u osječkom Donjem gradu. Tipološki u gradnji sinagoga 20. stoljeća nema odstupanja od već utvrđenih obrazaca, pa su podjednako zastupljena sva četiri tipa: sinagoga s tornjevima, sinagoga s kupolom, tripartitna „bazilikalna“ sinagoga te sinagoga-kuća. Što se tiče stila i oblikovanja na primjerima sinagoga iz 20. stoljeća primjećuje se raznolikost oblikovanja, od

⁶⁸ Stjepan Sršan, „Osječka groblja“, (Osijek: Povijesni arhiv, 1996), 21-30

⁶⁹ Mažuran, *Od turskog*, 498-499

⁷⁰ Mažuran, *Od turskog*, 499

⁷¹ „Povijest župe“, pristupljeno 13.9.2024., <https://www.cirilimetod.hr/zupa/povijest-zupe.html>

historicismizma sve do avangardne moderne. Osječka je sinagoga neoromanička građevina podignuta u historicističkom okruženju.⁷²

7.9.1. Donjogradska sinagoga

O sinagoyalnoj arhitekturi relativno je malo saznanja u okviru spomeničke baštine u Hrvatskoj. Razlog tomu, smatra se, da su kako žestoka razaranja tijekom Drugog svjetskog rata, ali i kasnije što je uvjetovalo rušenje gornjogradske sinagoge, tako i slabljenje interesa za istraživanje.⁷³

Općina u Donjem gradu utemeljena je 1862. godine, a gdje se nalazila njezina prva sinagoga nije poznato. Nacrte za novu donjogradsku sinagogu napravio je W. C. Hofbauer u travnju 1901. godine, dok je građevna dozvola za izmijenjen prvobitni projekt iz 1902. izdana 26. srpnja iste, 1902. godine. Premda se bogomolja završavala još i u 1903., svečano otvorenje zbilo se 28. prosinca 1902. samo pet mjeseci nakon gradnje. Za podizanje nove sinagoge najviše je zaslužan bio pročelnik Odbora za gradnju dr. Oskar Kohlbach.⁷⁴

Donjogradska sinagoga (Sl. 19) izrazite visine nalazi se na uličnoj liniji, nije uvučena u dubinu parcele kako bi trebala biti prema pravilima carskih regula. Njezino zapadno pročelje okrenuto je prema ulici te je kompozicija simetrična. Središnji je rizalit naglašen i povišen, na bočnim uglovima stoji po jedan toranj s „maurskim“ lukovicama gdje su smješteni ulazi te spiralna stubišta koja vode do ženskih galerija (*esrat naschim*). Dvije boje raščlanjuju pročelje, plastika je svijetle boje dok je fondo tamne; obnova fasade provedena je 1930. godine, 1980. te krajem 1990-ih godina. Neoromanički detalji poput lezena, arkadica, dekorativnih kontrafora, bifora te portala iskorišteni su pri plastičkoj artikulaciji pročelja. Pločasti *luhot* s deset Božjih zapovijedi smješten je na vrhu zabata, a unutar rozeta na bočnim pročeljima nalazi se Davidova zvijezda, koja se mogla pronaći i na vrhovima koplja na tornjevima.⁷⁵

Istočna apsida, mnogokutnog tlocrta, u kojoj se nalazi *aron ha-kodesh* za pohranu *Tora*, bačvasto je nadsvođena. Propovjedna *bima* za rabina je povišena te ograđena ogradom od kovanog željeza. Molitveni prostor je nadsvođen lažnim drvenim svodom, a galerija kora smještena je iznad ulaza. Na istom su mjestu bile postavljene i orgulje 1928. godine te je tada

⁷² Karač, *Studije o arhitekturi*, 69-73

⁷³ Karač, Zlatko. "Bilješke o Osječkoj donjogradskoj sinagogi." *Osječki zbornik* Vol. 29, br. xx (2009): 245

⁷⁴ Karač, *Bilješke*, 247

⁷⁵ Karač, *Bilješke*, 247

u bogomolju provedena i rasvjeta. Zidovi i svodovi su oslikani folklornim motivima cvjetnog uzorka, a stupovi slikovitoga oblikovanja napravljeni su od lijevanog željeza.⁷⁶

Donjogradska je sinagoga jedna od posljednjih hrvatskih ranohistoricističkih sinagoga. Iako je kvalitetom skromna i oblikom konvencionalna kao tip *Westwerk* sinagoge s parom zapadnih tornjeva te zbog toga što je izbjegla ratna razaranja važan je primjer arhitekture sinagoga u nas. Građevina je prodana pentekostnoj crkvi 1978. godine te je unutrašnjost očuvana u izvornom obliku i konzervatorski korektno preuređena 1980. godine. Danas je smještena unutar Evandeoskog teološkog veleučilišta te je obilježena spomen-pločom.⁷⁷

8. Zaključak

Grad Osijek svoje početke bilježi još u 3. stoljeću prije Krista. Povoljan položaj omogućio mu je brzi razvoj te je pod utjecajem srednjoeuropskih umjetničkih sila zadržao tada aktualne stilske tendencije. Upornošću Isidora Kršnjavija u Hrvatsku umjetnost 19. stoljeća ukorjenjuje se i Bečki historicizam. Nijedan hrvatski grad nije u 19. stoljeću imao toliko puno sagrađenih sakralnih građevina kao Osijek. Porastom stanovništva nastala je i potreba za gradnjom veće župne crkve pa se na zahtjev biskupa Josipa Jurja Strossmayera na mjestu stare župne crkve počela graditi nova 1894. godine. Sagrađena je prema projektu arhitekta Franza Langenberga, u kojem se primjećuju mnoge sličnosti s projektom crkve svetog Maksimilijana u Münchenu. Iako drugoplasirani, zanimljiv je i projekt neorenesanse crkve Augusta Kirsteina, kao učenika velikog bečkog arhitekta Friedricha von Schmidta. Podjela grada Osijeka na četiri administrativne jedinice za posljedicu je imala dokazivanje gospodarskog prosperiteta svake od jedinica. Uslijed toga podignute su: kapela Uznesenja sv. Križa na donjogradskom groblju, kapela svetog Leopolda na tvrđavskom groblju te grobnica obitelji Pejačević na retfalačkom groblju te kapela Gospe Snježne u Donjem gradu. Sve su navedene kapele historicističkog stila, zajedno s pravoslavnom kapelom sv. Nikole na donjogradskom groblju u Osijeku te židovske kapelice koja se nalazila na židovskome groblju i stradala za vrijeme holokausta. Posebno se ističe kapela Gospe Snježne koja je neogotičkoga stila. Osim navedenih Osijek krasi i Reformirana kršćanska crkva u Osijeku, u Retfali, kasnobaroknoga sloga. Prijelaz iz 19. u 20. stoljeće Osijek je obilježio prodor secesije s povratkom na akademizam, s miješanjem stilova u gradnji. Podataka o crkvama 20. stoljeća u Osijeku je malo, ali poznate su sljedeće: Evangelička

⁷⁶ Karač, *Bilješke*, 247-248

⁷⁷ Karač, *Bilješke*, 247-248

crkva u Jägerovoj ulici, kapela Roždestva sv. Jovana Preteče na gornjogradskom groblju, kapela „Duhovi“ u Gornjem gradu, crkva sv. Srca Isusova, koja je srušena nakon Drugog svjetskog rata, crkva svete Obitelji na Jugu II, crkva Uznesenja sv. Križa u Retfali, crkva sv. Ćirila i Metoda u Novom gradu, crkva sv. Josipa Radnika, crkva sv. Leopolda Mandića te donjogradska sinagoga.

9. Literatura

Ambruš, Viktor. „Osijek na prijelazu u 20. stoljeće“. *Peristil*, 31-32 (1988.): 77-82.

Damjanović, Dragan. „Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku.“ *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, br. 22 (2006): 155-179.

Damjanović, Dragan. „Iso Kršnjavi i arhitektura historicizma u Hrvatskoj“. U: *Iso Kršnjavi – veliki utemeljitelj*, uredili Ivana Mance, Zlatko Matijević, 240-256. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, Hrvatski institut za povijest, 2015.

Damjanović, Dragan. „Kapela Svetog Nikole u Osijeku, arhitekta Juliusa Herrmanna.“. *Osječki zbornik* Vol. 28, br. xx (2007): 205-216.

Damjanović, Dragan. „Natječajni projekt bečkog arhitekta Augusta Kirsteina za župnu crkvu svetih Petra i Pavla u Osijeku.“. *Prostor* 15, br. 2(34) (2007): 194-203.

Damjanović, Dragan. *Povijesna i sakralna baština osječkog donjeg grada: katalog izložbe 300. obljetnice župne crkve Preslavnog Imena Marijina, Osijek*. Osijek: Župa Preslavnog Imena Marijina, 2014.

Damjanović, Dragan. „Projekti za osječku Župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg.“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, br. 28 (2004): 296-307.

Ivanković, Grgur – Marko. „Historicistička arhitektura u Slavoniji“. U: *Historicizam u Hrvatskoj*, uredio Vladimir Maleković, 187-193. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2000.

Karač, Zlatko. „Bilješke o Osječkoj donjogradskoj sinagogi.“. *Osječki zbornik* Vol. 29, br. xx (2009): 245-251.

Karač, Zlatko. *Studije o arhitekturi sinagoga u Hrvatskoj*. Zagreb: Arhitektonski fakultet sveučilišta u Zagrebu, 2020.

Maleković, Vladimir. „Historicizam u Hrvatskoj, Ideološki, narodno-gospodarstveni i kulturološki aspekti pojave neostilova u Hrvatskoj“. U: *Historicizam u Hrvatskoj*, uredio Vladimir Maleković, 13-41. Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2000.

Mažuran, Ive. *Od turskog do suvremenog Osijeka*. Hrvatska: Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, 1996.

„Povijest župe“, pristupljeno: 11.9.2024., https://svetaobitelj.hr/?page_id=13

„Povijest župe“, pristupljeno 13.9.2024., <https://www.cirilimetod.hr/zupa/povijest-zupe.html>

Prilog rješenju zaštite kulturnog dobra, Uprava za zaštitu kulturne baštine, KLASA: UP/I-612-08/19-06/0072, URBROJ.: 532-04-01-03-02/2-19-1, Zagreb, 17. lipnja 2019., Z-7333

„Registar kulturnih dobara RH“, pristupljeno 10.9.2024., <https://registar.kulturnadobra.hr/#/>

Rješenje za preventivnu zaštitu, Osijek, Židovsko groblje u Ulici sv. Leopolda Bogdana Mandića 23, Konzervatorski odjel u Osijeku, KLASA: UP-I^o-612-08/09-05/0150, URBR.: 532-04-09/1-09-01, Z-5940

Rješenje zaštite kulturnog dobra, Uprava za zaštitu kulturne baštine, KLASA: UP/I^o-612-08/03-01-06/240, URBROJ: 532-10-1/8(JB)-03-2, Zagreb, 23. rujna 2003.

Sršan, Stjepan. *Osijek. Kulturno-povijesni vodič*. Osijek: Državni arhiv, 2008.

Svoboda, Damir. *Mrlja na obrazu grada: Gradnja i rušenje Svetišta Srca Isusova na Gajevu trgu u Osijeku*. Osijek: Matica Hrvatska Osijek, 2000.

„Vijesti iz života župe objavljene u javnosti“, pristupljeno 11.9.2024., <https://www.zusk.hr/zupa/povijest-zupe/49-zivot-retfalacke-zupe>

Živaković-Kerže, Zlata. *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća: (1868.-1918.)*. Osijek: Društvo za hrvatsku povjesnicu, 1996.

Živaković-Kerže, Zlata, Jarm, Antun. *Župna crkva sv. Petra i Pavla u Osijeku*. Osijek: 1995.

10. Popis slikovnih priloga

Slika 1. Reformirana kršćanska crkva, preuzeto s: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1266> , pristupljeno: 13.9.2024.

Slika 2. Sveti Maksimilijan u Münchenu, perspektivni nacrt crkve (u: D. Damjanović, *Projekti za osječku župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg*, 2004.)

Slika 3. August Kirstein, tlocrt osječke župne crkve prema natječajnom projektu iz 1892.-1893. (u: D. Damjanović, *Natječajni projekt bečkog arhitekta Augusta Kirsteina za župnu crkvu svetih Petra i Pavla u Osijeku*, 2007.)

Slika 4. Sken Križna ruža uoči postavljanja na vrh tornja (u: Z. Živaković-Kerže i A. Jarm, *Župna crkva sv. Petra i Pavla*, 1995.)

Slika 5. Felix Streim, tlocrt kapele Uznesenja presvetog križa na donjogradskom groblju u Osijeku (u: D. Damjanović, *Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku*, 2006.)

Slika 6. Glavno pročelje kapele svetog Leopolda na novogradskom groblju Osijek (u: D. Damjanović, *Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku*, 2006.)

Slika 7. Kapela Pejačevića na groblju u Retfali (u: D. Damjanović, *Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku*, 2006.)

Slika 8. Julius Herrmann, projekt za bočno pročelje Kapele svetog Nikole u Osijeku, 1892. g. (u: D. Damjanović, *Kapela svetog Nikole u Osijeku, arhitekta Juliusa Herrmanna*, 2006.)

Slika 9. Pogled na kapelu početkom 20. stoljeća (u: D. Damjanović, *Povijesna i sakralna baština osječkog donjeg grada: katalog izložbe 300. obljetnice župne crkve Preslavnog Imena Marijina, Osijek*, 2014.)

Slika 10. Velebna židovska bogomolnica (u: Z. Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća: (1868.-1918.)*)

Slika 11. Evangelička crkva u Osijeku, preuzeto s: <https://ecrh.hr/osijek/> , pristupljeno: 13.9.2024.

Slika 12. Crkva Roždestva sv. Jovana Preteče, preuzeto s: <https://srbi.hr/bivsa-osjecanka-obnavlja-pravoslavnu-kapelu-na-aninom-groblju/> , pristupljeno 13.9.2024.

Slika 13. Arhitekta Plečnik približava se konačnom rješenju (u: D. Svoboda, *Mrlja na obrazu grada: Gradnja i rušenje Svetišta Srca Isusova na Gajevu trgu u Osijeku*, 2000.)

Slika 14. Crkva Svete Obitelji, Jug II (u: I. Mažuran, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 1996.)

Slika 15 Crkva Uznesenja sv. Križa u Retfali, foto: Tihomir Šarčević

Slika 16. Crkva sv. Josipa Radnika Osijek, foto: Roko Poljak

Slika 17. Crkva sv. Leopolda Mandića, foto: Hrvoje Batrnek

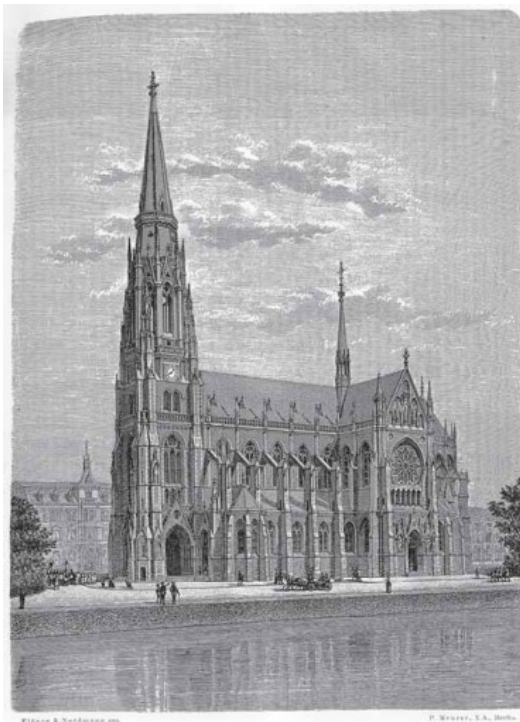
Slika 18. Crkva sv. Ćirila i Metoda, preuzeto s: <https://sveta-misa.org/crkve/sv-cirila-i-metoda/451> , pristupljeno: 13.9.2024.

Slika 19. Zapadno pročelje sinagoge, foto: Z. Karač u:

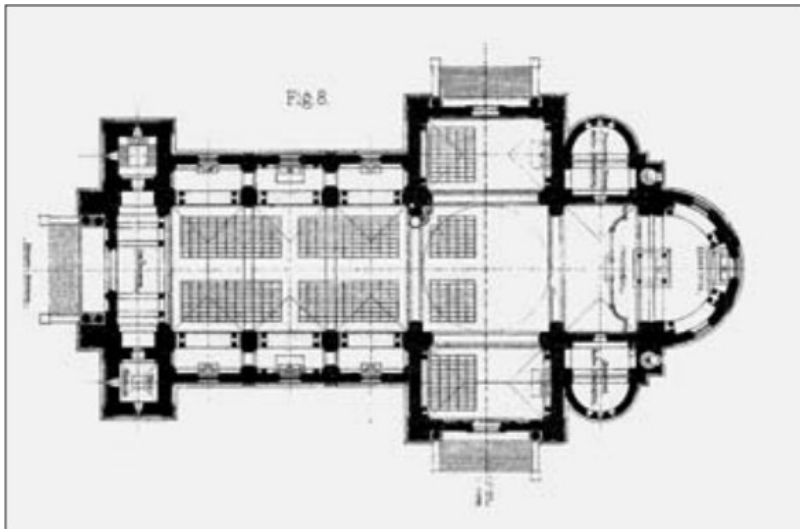
11. Slikovni prikazi

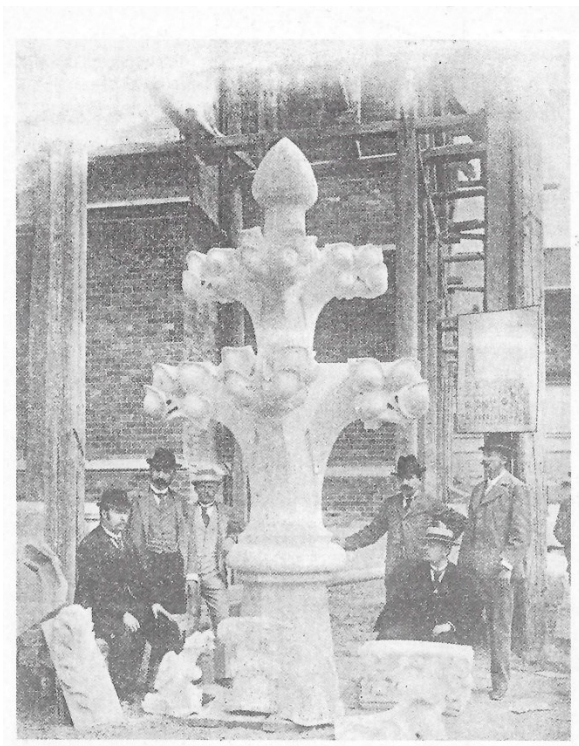
Slika 1. Reformirana kršćanska crkva
preuzeto s: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-1266> , pristupljeno: 13.9.2024.

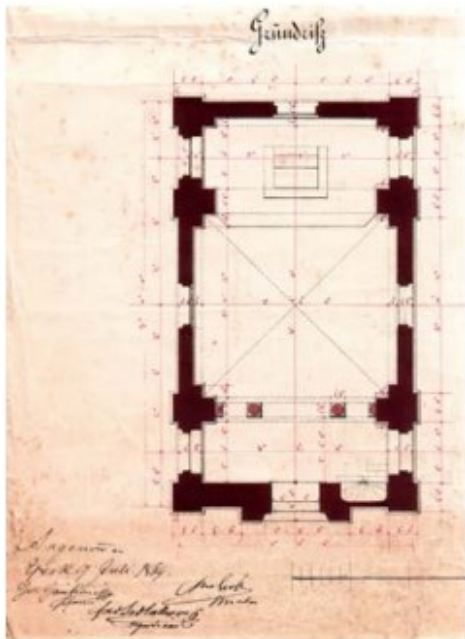
Slika 2. Sveti Maksimilijan u Münchenu,
perspektivni nacrt crkve (u: D. Damjanović, *Projekti za osječku župnu crkvu svetih Petra i Pavla i njihov autor Franz Langenberg*, 2004.)

Slika 3. August Kirstein, tlocrt osječke župne crkve prema natječajnom projektu iz 1892.-1893. (u: D. Damjanović, *Natječajni projekt bečkog arhitekta Augusta Kirsteina za župnu crkvu svetih Petra i Pavla u Osijeku*, 2007.)

Slika 4. Sken Križna ruža uoči postavljanja na vrh tornja (u: Z. Živaković-Kerže i A. Jarm, *Župna crkva sv. Petra i Pavla*, 1995.)

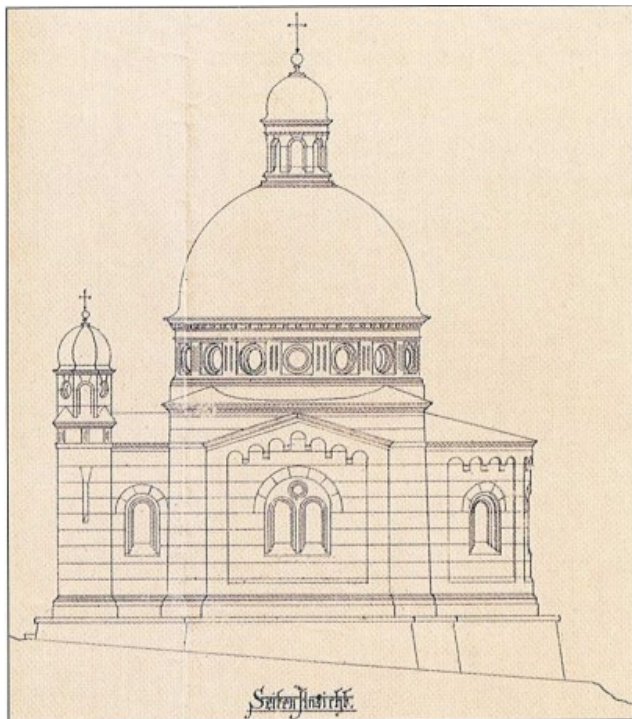
Slika 5. Felix Streim, tlocrt kapele Uznesenja presvetog križa na donjogradskom groblju u Osijeku (u: D. Damjanović, *Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku*, 2006.)

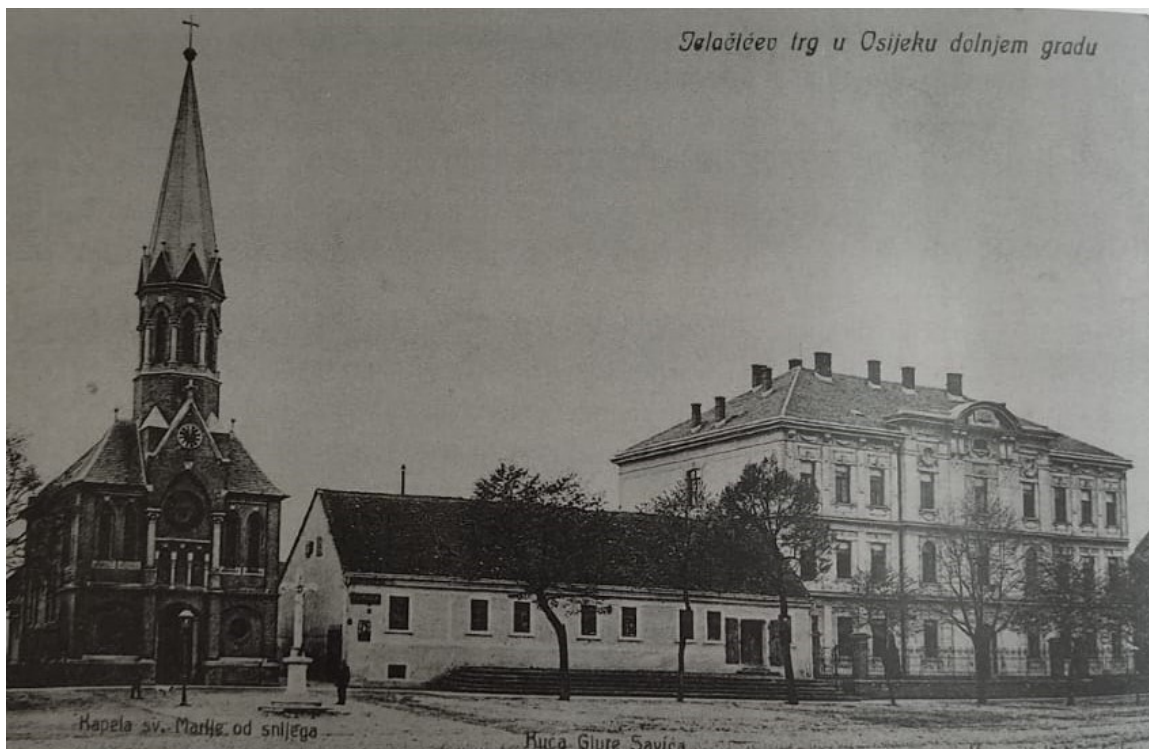
Slika 6. Glavno pročelje kapele svetog Leopolda na novogradskom groblju Osijek (u: D. Damjanović, *Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku*, 2006.)

Slika 7. Kapela Pejačevića na groblju u Retfali
(u: D. Damjanović, *Historicističke katoličke grobljanske kapele u Osijeku*, 2006.)

Slika 8. Julius Herrmann, projekt za bočno pročelje Kapele svetog Nikole u Osijeku, 1892. g. (u: D. Damjanović, *Kapela svetog Nikole u Osijeku, arhitekta Juliusa Herrmanna*, 2006.)

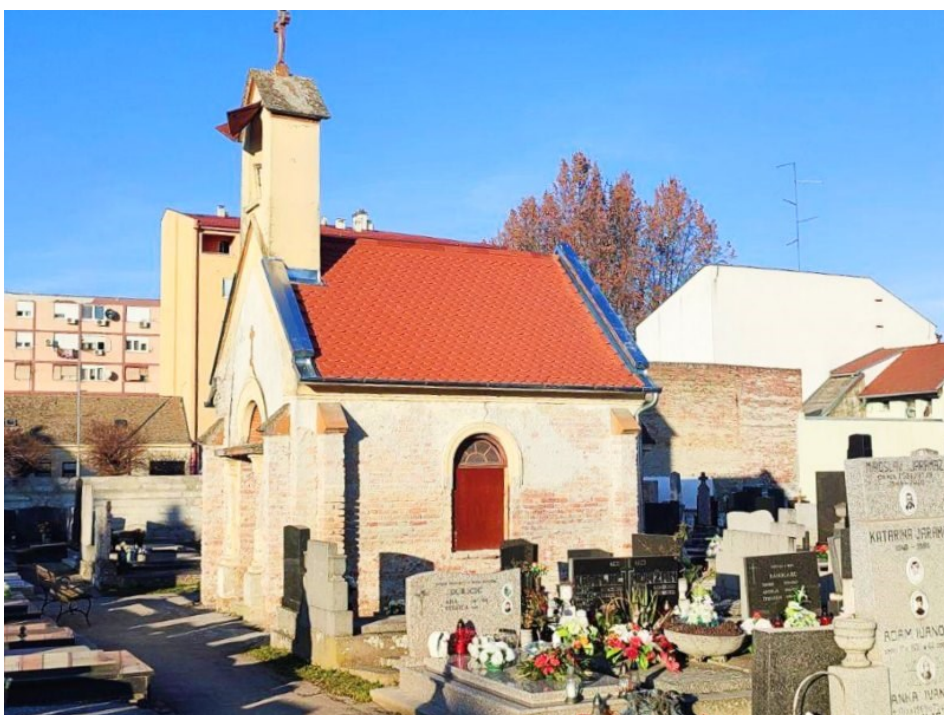
Slika 9. Pogled na kapelu početkom 20. stoljeća, u: Damjanović, Dragan. „Povijesna i sakralna baština osječkog donjeg grada: katalog izložbe 300. obljetnice župne crkve Preslavnog Imena Marijina, Osijek“

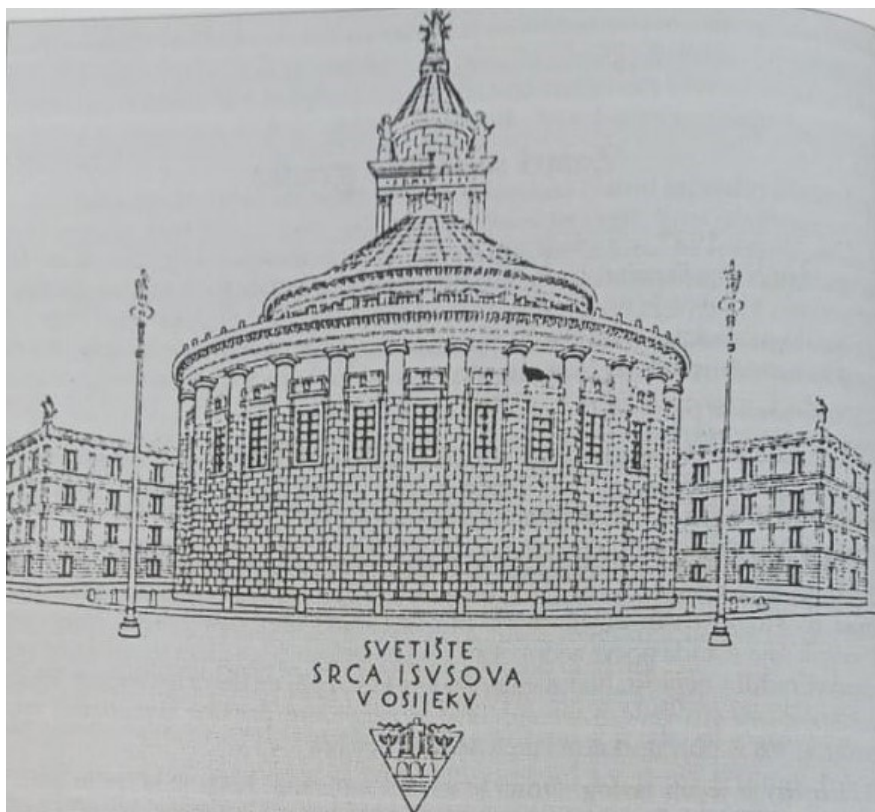
Slika 10. Velebna židovska bogomolnica (u: Z. Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća: (1868.-1918.)*)

Slika 11. Evangelička crkva u Osijeku, preuzeto s: <https://ecrh.hr/osijek/> , pristupljeno: 13.9.2024.

Slika 12. Crkva Roždestva sv. Jovana Preteče, preuzeto s: <https://srbi.hr/bivsa-osjecanka-obnavlja-pravoslavnu-kapelu-na-aninom-groblju/> , pristupljeno 13.9.2024.

Slika 13. Arhitekta

Plečnik približava se konačnom rješenju (u: D. Svoboda, *Mrlja na obrazu grada: Gradnja i rušenje Svetišta Srca Isusova na Gajevu trgu u Osijeku*, 2000.)

Slika 14. Crkva Svete Obitelji,

Jug II (u: I. Mažuran, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, 1996.)

Slika 15

Crkva Uznesenja sv. Križa u Retfali, foto: Tihomir Šarčević

Slika 16. Crkva sv.

Josipa Radnika Osijek, foto: Roko Poljak

Slika 17. Crkva sv.

Leopolda Mandića, foto: Hrvoje Batrnec

Slika 18.

Crkva sv. Ćirila i Metoda, preuzeto s: <https://sveta-misa.org/crkve/sv-cirila-i-metoda/451> , pristupljeno: 13.9.2024.

Slika 19. Zapadno pročelje sinagoge, foto: Z. Karač (u: Z. Karač, *Bilješke o osječkoj donjogradskoj sinagogi*, 2009.)